

ภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู

Instructional Leadership of Teachers

จิรวดี ทวีโชติ *

วลีนิกา ฉลากบาง **

บทคัดย่อ

ปัญหาการจัดการเรียนรู้มีหลายปัญหา ทั้งปัญหาที่เกิดจากนักเรียน ได้แก่ ปัญหาด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย และยังมีปัญหาเกี่ยวกับตัวผู้สอน ทั้งความพร้อมในการสอน ความรู้ความสามารถในเนื้อหาวิชา เทคนิคการสอน ทักษะการใช้เทคโนโลยีในการสอน การทดลองใช้นวัตกรรม หรือรูปแบบการสอน การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ การเรียนการสอน เป็นต้น เพื่อเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว ครูจำเป็นต้องมีภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรมต่าง ๆ ใน 5 องค์ประกอบ ดังนี้ ด้านความรู้ความสามารถในการสอน ด้านความเข้าใจและความสามารถในการพัฒนาหลักสูตร ด้านการวัดและประเมินผล ด้านการพัฒนาตนเองและเพื่อนครู และด้านการเป็นบุคคลแห่งการเปลี่ยนแปลง ครูที่มีภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้จะต้องคิดและสร้างสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นในโรงเรียน และในชุมชน ปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับบทบาทและตำแหน่งหน้าที่การงานของตน และจะต้องมีการพัฒนาตนเองให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ต้องเป็นผู้บริหารชั้นเรียนด้วยประสบการณ์อันชำนาญ ซึ่งจะส่งผลให้ครูสามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และส่งผลต่อการพัฒนาการศึกษาให้ดียิ่งขึ้น

คำสำคัญ : ภาวะผู้นำ ภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู ครู

Abstract

Several challenges had been recognized in the implementation of instructional management. The few examples were student-related issues concerning cognitive domain, affective domain and psychomotor domain, teacher-related issues on readiness to teach, knowledge, teaching techniques, instructional technology skills, instructional innovation or teaching model application, and assessment and evaluation. To address these challenges, teachers were expected to possess instructional leadership, which comprised certain behaviors that could be divided into 5 factors, namely instructional skill and ability, the understanding and ability in curriculum development, evaluation and assessment, self-and-peer-teacher development and transformational leadership. Teachers with instructional leadership needed to create and initiate positive changes in schools and communities, conduct their duties in accordance with their role and profession, strive towards self-improvement to tackle with rapid changes and be an experienced classroom manager, which would enable teachers to provide efficient learning activities that would eventually lead to better educational improvement.

Keywords : Leadership, Teachers' Instructional Leadership, Teachers

* นักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารและพัฒนาการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำสาขาวิชาการบริหารและพัฒนาการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ สกลนคร

บทนำ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มีบทบัญญัติหมวด 5 เกี่ยวกับ หน้าที่ของรัฐ มาตรา 54 ระบุว่า รัฐต้องดำเนินการให้เด็กทุกคน ได้รับการศึกษาเป็นเวลาสิบสองปี ตั้งแต่ก่อนวัยเรียนจนจบการศึกษาภาคบังคับ อย่างมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย โดยรัฐต้องดำเนินการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและพัฒนา ก่อนเข้ารับการศึกษาตามวาระหนึ่ง เพื่อพัฒนาร่างกาย จิตใจ วินัย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ให้สมกับวัย โดยส่งเสริมและสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามความต้องการในระบบ ต่าง ๆ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และจัดให้มีการร่วมมือกันระหว่างรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน ในการจัดการศึกษาทุกระดับ โดยรัฐมีหน้าที่ดำเนินการกำกับ ส่งเสริม และสนับสนุนให้การจัดการศึกษาดังกล่าวมีคุณภาพ และได้มาตรฐานสากล (ราชกิจจานุเบกษา, 2560 : 14) สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 บัญญัติใน หมวดที่ 4 ว่าด้วยแนวทางการจัดการศึกษา มาตรา 22 ระบุว่า การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถ เรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนา ตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ (ราชกิจจานุเบกษา, 2542 : 18)

ปัญหาการจัดการเรียนรู้มีอยู่หลายปัญหา เช่น ปัญหาที่เกิดจากนักเรียน ได้แก่ ปัญหาด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัย เช่น ความรู้และทักษะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการเรียน ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เจตคติต่อการเรียนหรือรายวิชา ต่าง ๆ ความรับผิดชอบ วินัยในการเรียน รูปแบบการเรียน ความถนัด ตลอดจนทักษะในการทำงาน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีปัญหาเกี่ยวกับตัวผู้สอน เช่น ความพร้อมในการสอน ความรู้ ความสามารถในการเนื้อหาวิชา เทคนิคการสอน ทักษะการใช้ เทคโนโลยีในการสอน การทดลองใช้นวัตกรรมหรือรูปแบบการสอน การวัดและประเมินผลการเรียนการสอน เป็นต้น ดังนั้น เพื่อการแก้ปัญหา ครูจำเป็นต้องออกแบบการจัดการเรียนรู้ที่เป็นระบบ ซึ่งมีองค์ประกอบ คือ จุดประสงค์การเรียนรู้ การจัด กิจกรรมการเรียนรู้ และการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ ความสำเร็จในการออกแบบการจัดการเรียนรู้ จึงขึ้นอยู่กับ “ความสอดคล้อง” (Congruence) ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ที่จะต้องช่วยสนับสนุนซึ่งกันและกัน สามารถทำงานอย่างสอดคล้องกัน อย่างมีเป้าหมาย เพื่อแก้ปัญหา หรือเพื่อบรรลุเป้าหมายทางการศึกษา โดยเฉพาะการทำให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทาง ที่พึงประสงค์ (เฉลิมลาภ ทองอาจ, 2555 : 3-5)

ครูเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษา ครูในฐานะเป็นผู้ปฏิบัติงาน ด้านการจัดการเรียนรู้ และมีหน้าที่ในการพัฒนาคุณภาพการศึกษา ในระดับสถานศึกษาจึงจำเป็นต้องพัฒนาตนเองหรือได้รับการพัฒนาให้มี คุณลักษณะที่เหมาะสมทั้งด้านความรู้ ด้านพฤติกรรมและด้านคุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการ จัดการเรียนรู้ นอกจากคุณลักษณะข้างต้นครูที่ดีจำเป็นที่จะต้องมีคุณลักษณะด้านภาวะผู้นำ ด้านการจัดการเรียนรู้ (อนันดา ชาวนา, 2556 : 4-5) ดังทัศนะของ นิตยา พรหมพินิจ (2558 : 2) ที่ว่าครูเป็นบุคลากรทางการศึกษาที่สำคัญยิ่ง ในการที่จะดำเนิน กิจกรรมการเรียนการสอนให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ ประสบการณ์และทักษะที่จำเป็น การกิจที่สำคัญยิ่งของผู้ประกอบวิชาชีพครู คือ การสอน โดยปกติการสอนเป็นกระบวนการที่ผสมผสานระหว่าง “ศาสตร์และศิลป์” ซึ่งต้องอาศัยองค์ประกอบทางจิตพิสัย และบางส่วนต้องอาศัยข้อมูลทางวัตถุพิสัย (ยนต์ ชุ่มจิต, 2553 : 2)

ภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู จะทำให้ครูต้องคิดและสร้างสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นในโรงเรียน และในชุมชน ครูต้องพัฒนา ตนเองอยู่เสมอ รวมทั้งมีความสามารถในการวิจัย ครูจึงจำเป็นต้องปรับตัว พัฒนาและส่งเสริมความก้าวหน้าของตนเอง (ไพฑูริย์ สินลารัตน์, 2549 : 5-6) สอดคล้องกับจิตติมา ไชยมหา (2556 : 32) ที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นที่ครูจะต้อง มีภาวะผู้นำ ด้านการจัดการเรียนรู้เพราะครูที่มีภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้จะปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับ บทบาทและตำแหน่ง หน้าที่การงานของตน และจะต้องมีการพัฒนาตนเองให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ครูต้องเป็นผู้บริหารชั้นเรียนด้วยประสบการณ์ อันชำนาญ ซึ่งจะส่งผลให้ครูสามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถพัฒนาวิชาชีพให้เป็นที่ยอมรับ และเป็นครูผู้นำแห่งการเรียนรู้

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาองค์ประกอบภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู

ความหมายของภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู

นักวิชาการได้กล่าวถึงความหมายของคำที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู ไว้ดังนี้

จิตติมา ไชยมหา (2556 : 18) ให้ความหมายของภาวะผู้นำครู ด้านการจัดการเรียนรู้ หมายถึง ครูที่มีการจัดการเรียนรู้ โดยการพัฒนาตนเอง ทั้งด้านการพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา ด้านความรู้ความสามารถในการจัดการเรียนรู้ ความสามารถในการวัดและประเมินผล ด้านการพัฒนาตนเองสู่ครูมืออาชีพ และด้านคุณธรรม จริยธรรม และจรรยาบรรณวิชาชีพ ให้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมโดยการใช้ประสบการณ์การฝึกฝน ให้สามารถนำตนเองและผู้อื่นสู่เป้าหมาย และมาตรฐานการจัดการเรียนรู้ ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551

อนัตตา ชาวนา (2556 : 15) ให้ความหมายว่า ภาวะผู้นำครูในการจัดการเรียนรู้ว่า หมายถึง พฤติกรรมหรือคุณลักษณะที่ครูผู้สอนแสดงความสามารถในการกำหนดเป้าหมายของการจัดการเรียนรู้ตามแนวการจัดการเรียนรู้ของหลักสูตรสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สามารถชี้นำผู้อื่น ด้วยการใช้ภาวะผู้นำและทักษะในการจัดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ

ศิริพร กุลสานต์ (2557 : 11) ให้ความหมายว่า ภาวะผู้นำครูในการจัดการเรียนรู้ หมายถึง ลักษณะพฤติกรรมที่ครูได้แสดงตามบทบาทในการปฏิบัติงานอย่างเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้ มีอิทธิพลเป็นที่ยอมรับของครูคนอื่น มีส่วนร่วมและส่งเสริมเพื่อนร่วมงานให้มีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลง และมุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียน

Leithwood (2003 อ้างถึงใน ศิริพร กุลสานต์, 2557 : 39) ให้ความหมายของภาวะผู้นำ ด้านการจัดการเรียนรู้ หมายถึง พฤติกรรมของผู้นำที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับกิจกรรมการเรียนรู้ ที่มีผลต่อความก้าวหน้าของผู้เรียน หรือการมุ่งเน้นที่พฤติกรรมของครูซึ่งจะช่วยเพิ่มพูนการเรียนรู้ของผู้เรียน

จากทัศนะของนักวิชาการดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู หมายถึง การที่ครูแสดงพฤติกรรมเด่นชัดเป็นผู้นำเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้ ทำให้การจัดการเรียนรู้บรรลุเป้าหมายและเป็นแบบอย่างให้บุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งเพื่อนครู และคนในชุมชนยอมรับและยกย่อง

คุณลักษณะของครูที่มีภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้

ภาวะผู้นำครู เป็นกระบวนการที่ครูใช้รูปแบบของอิทธิพลระหว่างผู้นำและสมาชิกในกลุ่ม หรือใช้อิทธิพลของตำแหน่งให้สมาชิกในกลุ่มปฏิบัติตาม เพื่อนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม ซึ่งนับว่าเป็นกลไกที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาการเรียนรู้ในสถานศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ สำนักงานสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสำนักพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษา ได้ดำเนินการประเมินสมรรถนะครูในด้านคุณลักษณะของบุคคลเกี่ยวกับผลการปฏิบัติงาน ซึ่งประกอบด้วยความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) ความสามารถ (Ability) และคุณลักษณะอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงาน (Other Characteristics) ซึ่งเป็นคุณลักษณะเชิงพฤติกรรมที่ทำให้บุคลากรในองค์กร หรือหน่วยงานปฏิบัติได้ผลงานที่โดดเด่นกว่าคนอื่น ๆ จากความสำคัญ of ครูดังกล่าวข้างต้น ครูจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้เกิดการเรียนรู้การปรับกระบวนการทัศน์ ปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิสัยทัศน์และเป้าหมายของโรงเรียน ซึ่งหมายถึงจะต้องปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการเรียนรู้ ปรับเปลี่ยนวิธีการสอนจากการบอกความรู้ การจำความรู้สู่การเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา (2553 : 108-109) กล่าวถึงบทบาทของครูผู้สอนในการจัดการเรียนรู้ ดังนี้

1) ศึกษาทำความเข้าใจหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และการออกแบบการจัดการเรียนรู้ 2) จัดทำหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ โดยเน้นความรู้ ทักษะ กระบวนการที่สอดคล้องตามมาตรฐานการเรียนรู้ ตัวชี้วัดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และสมรรถนะสำคัญของผู้เรียน 3) วิเคราะห์ผู้เรียนเป็นรายบุคคล พร้อมนำข้อมูลมาใช้ในการออกแบบการเรียนรู้

และจัดการเรียนรู้ที่มุ่งตอบสนองความต้องการของผู้เรียน ตามความแตกต่างของผู้เรียนและพัฒนาการทางสมอง เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ 4) จัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ด้วยวิธีการที่หลากหลาย เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของหลักสูตร 5) จัดบรรยากาศและสภาพแวดล้อมทั้งภายใน และภายนอกห้องเรียนให้เอื้อต่อการเรียนรู้ 6) จัดเตรียมและใช้สื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น เทคโนโลยี และแหล่งเรียนรู้ในชุมชนได้อย่างเหมาะสมกับการเรียนรู้ของผู้เรียน 7) ประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ทั้งนี้มุ่งเน้นการประเมินผลการเรียนรู้ตามสภาพจริงเป็นสำคัญ เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เรียนและผู้ปกครอง ตลอดจนความสอดคล้องกับธรรมชาติวิชา และพัฒนาการของผู้เรียน 8) นำผลการประเมินผู้เรียนมาใช้ เพื่อสอนซ่อมเสริมและพัฒนาผู้เรียนตลอดจนปรับปรุงการจัดการจัดกิจกรรมการสอนของตนเองอย่างเป็นระบบ และ 9) ใช้กระบวนการวิจัยในชั้นเรียน เพื่อพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทของครูผู้สอนตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551 คือ 1) ศึกษาวิเคราะห์ผู้เรียนเป็นรายบุคคลแล้วนำข้อมูลมาใช้ในการวางแผนการจัดการเรียนรู้ ที่ท้าทายความสามารถของผู้เรียน 2) กำหนดเป้าหมายที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียน ด้านความรู้และทักษะกระบวนการที่เป็นความคิดรวบยอด หลักการและความสัมพันธ์ รวมทั้งคุณลักษณะอันพึงประสงค์ 3) ออกแบบการเรียนรู้และจัดการเรียนรู้ที่ตอบสนองความแตกต่างระหว่างบุคคล และพัฒนาการทางสมองเพื่อนำผู้เรียนไปสู่เป้าหมาย 4) จัดบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ และดูแลช่วยเหลือผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ 5) จัดเตรียมและเลือกใช้สื่อให้เหมาะสมกับกิจกรรมนำภูมิปัญญาท้องถิ่น เทคโนโลยีที่เหมาะสมมาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้ 6) ประเมินความก้าวหน้าของผู้เรียนด้วยวิธีการที่หลากหลายเหมาะสมกับธรรมชาติของวิชา และระดับพัฒนาการของผู้เรียน 7) วิเคราะห์ผลการประเมินมาใช้ในการสอนซ่อมเสริม และพัฒนาผู้เรียนรวมทั้งปรับปรุงการจัดการเรียนรู้

นอกจากนี้ กษมา วรวรรณ ณ อยุธยา (2550 : 42) กล่าวว่าในห้องเรียน ครูต้องเป็นทั้งผู้สอนและเป็นผู้บริหาร เห็นได้จากการแสดงให้เห็นถึงบทบาทของครูในการเป็นครูผู้นำ (Teacher Leaders) ชัดเจนขึ้น เช่น บทบาทการเป็นที่เลี้ยง (Mentors) ให้กับครูใหม่ บทบาทผู้นำทีมงาน (Team Leaders) การเป็นผู้นำการพัฒนาหลักสูตร (Curriculum Developers) และบทบาทการเป็นผู้ให้การพัฒนาแก่บุคลากรต่าง ๆ (Staff Development Providers) เป็นต้น จากการกำหนดบทบาทผู้นำของครู ดังกล่าวนี้นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษาของโรงเรียน โดยมีการกำหนดให้ครูมีภาวะผู้นำสูงขึ้น และเพียงพอที่จะดำเนินการในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในด้านต่าง ๆ ให้สำเร็จ ส่วนชาญชัย อาจิณสมจาร (2550 : 49) กล่าวว่า ครูควรมีลักษณะและพฤติกรรมในด้านการจัดการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพ ดังนี้ 1) กระตุ้นและส่งเสริมให้ผู้เรียนให้รู้จักการแสวงหาความรู้ด้านตนเอง 2) การเป็นผู้นำทางวิชาการ 3) การบริหารจัดการชั้นเรียน 4) เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ 5) แสดงออกด้วยพฤติกรรมเชิงรุก 6) กล้าตัดสินใจ และ 7) ยอมรับและเห็นความสำคัญ ประโยชน์และความต้องการของผู้เรียน เป็นสำคัญ สอดคล้องกับแนวคิดของ อาภรณ์ ใจเที่ยง (2550) กล่าวถึงบทบาทครูในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะ ถ่ายทอดความรู้ ไปเป็นผู้ช่วยส่งเสริมและสนับสนุนผู้เรียน ในการแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ และเป็นผู้ให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน ดังนี้ 1) เป็นผู้จัดการ (Manager) เป็นผู้กำหนดบทบาทให้ผู้เรียนทุกคนที่ส่วนร่วมทำกิจกรรม เป็นผู้มอบหมายงานหน้าที่ความรับผิดชอบ จัดการให้ทุกคนได้ทำงานที่เหมาะสมกับความสามารถและความสนใจ 2) เป็นผู้ร่วมทำกิจกรรม (An Active Anticipant) เข้าร่วมทำกิจกรรมในกลุ่มจริง ๆ พร้อมทั้งให้ความคิดเห็นหรือเชื่อมโยงประสบการณ์ส่วนตัวของผู้เรียนขณะทำกิจกรรม 3) เป็นผู้ช่วยเหลือและแหล่งวิทยาการ (Helper and Resource) คอยให้คำตอบเมื่อผู้เรียนต้องการความช่วยเหลือทางวิชาการ ซึ่งจะช่วยให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น 4) เป็นผู้สนับสนุนและเสริมแรง (Supporter and Encourager) ช่วยสนับสนุนด้านสื่ออุปกรณ์หรือให้คำแนะนำที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้เรียนสนใจ เข้าร่วมกิจกรรม หรือฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง และ 5) เป็นผู้ติดตามตรวจสอบ (Monitor) คอยติดตามตรวจสอบความถูกต้องของผลงาน ซึ่งอาจกระทำได้ทั้งก่อนและหลังการปฏิบัติกิจกรรมนั้น ๆ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงลักษณะของครูในด้านการจัดการเรียนรู้ ว่าครูจำเป็นต้องมีบุคลิกภาพที่เหมาะสม และมีความสามารถในการจัดการเรียนรู้ ดังนี้

1. ด้านบุคลิกภาพ ประกอบด้วย 1) มีกิริยาวาจาที่เหมาะสม 2) อารมณ์ดีมีเมตตา 3) ใช้ภาษาแจ่มชัด 4) จัดความ
 ลำเอียง 5) หลีกเลี่ยงการตำหนิ 6) หมั่นคิดริเริ่มสร้างสรรค์ 7) อารมณ์ขันแทรกสร้าง 8) สร้างสัมพันธ์อันดีมิตร 9) ติดตาม
 ทันโลกเสมอ 10) คำนึงให้เจตนาความสามารถเด็ก

2. ด้านการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วย 1) นำเกม เพลง มาใช้ 2) เล่นิทานสนุก 3) ปลุกใจให้หมั่นคิด 4) ไม่เกาะติด
 ในห้องเรียน 5) ผลัดเปลี่ยนเวียนรายงาน 6) บูรณาการทุกวิชา 7) สรรหาสื่อหลากหลาย 8) เลิกบรรยายให้ปฏิบัติ 9) จัดตามหลัก
 Child-Centered

จากทัศนะต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าคุณลักษณะของครูที่มีภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ เป็นพฤติกรรมของครู
 ที่มีคุณลักษณะการมีภาวะผู้นำ ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ซึ่งเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้ชี้แนะถ่ายทอดความรู้ ไปเป็นผู้ช่วย
 ส่งเสริมและสนับสนุนผู้เรียนในการแสวงหาความรู้จากสื่อและแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ โดยมีคุณลักษณะด้านบุคลิกภาพที่เหมาะสม
 มีความสามารถในการจัดการเรียนรู้ การจัดกระบวนการเรียนการสอนที่ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ อันส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพ
 ผู้เรียนให้ดียิ่งขึ้น

องค์ประกอบของภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของนักวิชาการ เช่น 1) อาภรณ์ ใจเที่ยง (2550 : 84) 2) กษมา วรวรรณ
 ณ อยู่ยง (2550 : 39-41) 3) สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2553 : 50) 4) อาภรณ์ ราชพัฒน์ (2554 : 20)
 5) วิฑิตมา ไชยมหา (2556 : 17) 6) จารุภัทร บุญส่ง (2556 : 172-174) 7) รัชฎาพร พิมพิชัย (2556 : 200) 8) รังสรรค์ สุธารมย์
 (2556 : 16) 9) อนันดา ขาวนา (2556 : 15-16) 10) ศิริพร กุลสานต์ (2557 : 11) และ 11) Krug (1992 อ้างถึงใน ศิริพร กุลสานต์,
 2557 : 48-49) ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ประกอบของภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู เป็น 5 องค์ประกอบหลัก 18 องค์ประกอบย่อย
 78 พฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้

องค์ประกอบหลักที่ 1 ด้านความรู้ความสามารถในการสอน หมายถึง การที่ครูแสดงพฤติกรรมด้านการมีความรู้
 ความสามารถในการใช้สื่อ และแหล่งการเรียนรู้อย่างหลากหลายรวมทั้งการจัดการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่หลากหลาย เน้นผู้เรียน
 เป็นสำคัญ มีการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมในรายวิชาการที่สอนอยู่เสมอ ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน และจัดบรรยากาศ
 ที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ ประกอบด้วย 6 องค์ประกอบย่อย คือ 1) การใช้สื่อและแหล่งการเรียนรู้อย่างหลากหลาย 2) การจัดการ
 เรียนรู้ด้วยวิธีสอนที่หลากหลาย 3) การแสวงหาความรู้เพิ่มเติมในรายวิชาที่สอน 4) การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ
 5) การส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองของนักเรียน และ 6) การส่งเสริมบรรยากาศการเรียนรู้ ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้
 ครูใช้สื่อและแหล่งการเรียนรู้มีความสัมพันธ์กับบทเรียน ครูใช้สื่อและแหล่งการเรียนรู้เหมาะสมกับวัยและระดับชั้น ครูคำนึงถึง
 ความปลอดภัยในการใช้สื่อ และแหล่งเรียนรู้ทุกครั้ง ครูมีการใช้สื่อและแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ครูอธิบายขั้นตอนการใช้สื่อ
 และแหล่งการเรียนรู้อย่างชัดเจนทุกครั้ง ครูจัดกิจกรรมการเรียนการสอนด้วยวิธีการที่หลากหลาย ครูออกแบบกิจกรรม
 การเรียนรู้ให้เหมาะสมกับวัย และพัฒนาการของนักเรียน ครูจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ครูออกแบบการวัด
 และประเมินผลอย่างหลากหลายเหมาะสมกับเนื้อหาและพัฒนาการของนักเรียน ครูแสวงหาความรู้เพิ่มเติมในรายวิชาที่สอน
 ครูเตรียมการสอนล่วงหน้าทุกครั้ง ครูมีการพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ ครูจัดทำวิจัยในชั้นเรียนเพื่อสะท้อนปัญหาการจัด
 การเรียนการสอน ครูกระตุ้นให้ผู้เรียนฝึกการคิดและลงมือปฏิบัติจริง ครูส่งเสริมให้ผู้เรียนฝึกทักษะการคิดตามความเหมาะสม
 ของผู้เรียน ครูให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ครูส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาที่สอดคล้องกับ
 ความต้องการและความสามารถ ครูมีการเสริมแรงแก่นักเรียนในการจัดการเรียนรู้ ครูฝึกให้นักเรียนรู้จักการวางแผนตนเอง
 ครูกระตุ้นให้นักเรียนลงมือปฏิบัติจริงตามความถนัดและความสนใจ ครูมีการวิเคราะห์ความต้องการของผู้เรียนเป็นรายบุคคล
 ครูจัดสภาพแวดล้อมที่ดีเพื่อส่งเสริมทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญา ครูมีการสร้างวินัยในชั้นเรียน ครูส่งเสริมการวางแผนการ

ทำงานร่วมกันระหว่างครูกับนักเรียน ครูจัดบรรยากาศทางวิชาการที่เอื้อต่อการเรียนรู้ และครูจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามความถนัด และความสนใจของผู้เรียน

องค์ประกอบหลักที่ 2 ด้านความเข้าใจและความสามารถในการพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การที่ครูแสดงพฤติกรรม การมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตร สามารถวิเคราะห์หลักสูตรและประเมินผลหลักสูตร รวมทั้งการนำหลักสูตรไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน ให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายของหลักสูตรประกอบด้วย 3 องค์ประกอบย่อย คือ 1) การวิเคราะห์หลักสูตร 2) การประเมินหลักสูตร และ 3) การนำหลักสูตรไปใช้ ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้ ครูเข้าใจขอบข่ายของรายวิชาที่สอน ครูเข้าใจความสำคัญของรายวิชาที่สอน ครูเข้าใจโครงสร้างของหลักสูตร ครูมีการวางแผนในการพัฒนาหลักสูตร ครูมีความเข้าใจการสร้างหลักสูตร ครูเข้าใจวิธีการประเมินผลหลักสูตร ครูประเมินผลหลักสูตรตามสภาพจริง ครูประเมินผลหลักสูตรอย่างต่อเนื่อง ครูมีการกำหนดเกณฑ์ประเมินผลหลักสูตรอย่างชัดเจน ครูมีการวางแผนในการนำหลักสูตรไปใช้อย่างเป็นระบบ ครูดำเนินการจัดการเรียนการสอนสอดคล้องกับ หลักสูตรครูมีการประเมินผลหลักสูตรเพื่อนำมาปรับปรุงและพัฒนาต่อไป และครูมีการกำกับ นิเทศ ติดตามการใช้หลักสูตรอย่างสม่ำเสมอ

องค์ประกอบหลักที่ 3 ด้านการวัดและประเมินผล หมายถึง การที่ครูแสดงพฤติกรรม การมีความรู้ความสามารถ ในการวัดและประเมินผล สามารถออกแบบการวัดและประเมินผลครอบคลุมผลการเรียนรู้ทุกด้าน สร้างและวิเคราะห์เครื่องมือที่ใช้วัดผลด้วยวิธีการที่ถูกต้อง จัดการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง มีรูปแบบวิธีการที่ชัดเจน และนำผลการวัดและประเมินผลมาใช้เพื่อหาแนวทางปรับปรุง แก้ไขและพัฒนาต่อไป ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบย่อย คือ 1) การออกแบบการวัดและประเมินผลครอบคลุมทุกด้าน 2) การสร้างและวิเคราะห์เครื่องมือที่ใช้ในการวัดและประเมินผล และ 3) การวัดและประเมินผลตามสภาพจริง ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้ ครูออกแบบการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ ของผู้เรียนให้ครอบคลุมทุกด้าน ครูกระตุ้นให้ผู้เรียนตระหนักถึงความสำคัญของการวัดและประเมินผล ครูจัดการประเมินผลที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ ครูมีการกำหนดเป้าหมายการวัดและประเมินผลที่ชัดเจน ครูวิเคราะห์หลักสูตรเพื่อกำหนดจุดมุ่งหมายในการวัดและประเมินผล ครูตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวัดและประเมินผลก่อนเก็บข้อมูล ครูสร้างเครื่องมือด้วยวิธีการที่หลากหลาย ครูนำผลการวัดและประเมินผลมาพัฒนาปรับปรุงอยู่เสมอ ครูจัดการวัดและประเมินผลนักเรียนให้เหมาะสมกับธรรมชาติของวิชา ครูมีการวิเคราะห์ผู้เรียนเป็นรายบุคคล ครูจัดการวัดและประเมินผลด้วยวิธีการที่หลากหลาย และครูจัดการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง

องค์ประกอบหลักที่ 4 ด้านการพัฒนาตนเองและเพื่อนครู หมายถึง การที่ครูแสดงพฤติกรรมเพื่อการพัฒนาตนเอง และเพื่อนครู ตระหนักและเข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเอง มีความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเอง ทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นผู้นำในการพัฒนาวิชาชีพครู และเพื่อนร่วมอาชีพประกอบด้วย 3 องค์ประกอบย่อย คือ 1) การเป็นผู้นำพัฒนาเพื่อนครู 2) การมีความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเอง และ 3) การเป็นผู้นำในการพัฒนาวิชาชีพครู ประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้ ครูแนะนำและให้คำปรึกษาเพื่อนครู ในการทำงานอยู่เสมอ ครูสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับเพื่อนครู ครูนิเทศและถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ทางวิชาชีพให้แก่เพื่อนครู ครูช่วยเหลือส่งเสริมเพื่อนครูในการพัฒนาตนเอง ครูมีความมุ่งมั่นในการทำงานให้ประสบความสำเร็จ ครูมีความรู้สึกังคง สามารถเผชิญกับสิ่งท้าทายต่าง ๆ ครูใช้ความสามารถของตนเองอย่างเต็มที่ เพื่อให้งานบรรลุเป้าหมาย ครูมีเป้าหมายที่ชัดเจนในการปฏิบัติงาน ครูมีความมุ่งมั่นและพัฒนาตนเองไปสู่ครูมืออาชีพ ครูกระตุ้น จูงใจ ปรับเปลี่ยนความคิดของเพื่อนครูให้มีความผูกพันและมุ่งมั่นต่อเป้าหมายในการพัฒนาวิชาชีพครู ครูช่วยเหลือและสนับสนุนเพื่อนครู ให้มีความก้าวหน้าในวิชาชีพครูอย่างสม่ำเสมอ ครูมีส่วนร่วมในการประเมินประสิทธิภาพการทำงานของเพื่อนครู และครูสนับสนุนการมีส่วนร่วมในการพัฒนานวัตกรรมการจัดการเรียนรู้ของเพื่อนครู

องค์ประกอบหลักที่ 5 ด้านการเป็นบุคคลแห่งการเปลี่ยนแปลง หมายถึง การที่ครูแสดงพฤติกรรม การมีความสนใจในสถานการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้ต่าง ๆ สามารถปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลงตนเอง เพื่อให้ทันกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ และมีส่วนร่วมในการพัฒนาโรงเรียนไปสู่ความสำเร็จ ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบย่อย คือ 1) การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น 2) การเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ และ 3) การมีส่วนร่วม

ในการพัฒนาโรงเรียนประกอบด้วยพฤติกรรมบ่งชี้ ดังนี้ครูเป็นที่ปรึกษาของเพื่อนครูทั้งเรื่องงานและเรื่องส่วนตัว ครูได้รับความร่วมมือจากผู้บริหารสถานศึกษา และเพื่อนครูในการทำงานเป็นอย่างดี ครูเป็นแบบอย่างที่ดีในการส่งเสริมเพื่อนครูให้ปฏิบัติตามหลักจริยธรรม จรรยาบรรณวิชาชีพครู ครูเป็นบุคคลที่เพื่อนครูยอมรับให้เป็นตัวแทนในการปฏิบัติงานต่าง ๆ ครูได้รับรางวัลและคำชมเชยจากผลสำเร็จในการปฏิบัติงาน ครูมีความสามารถในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความคิดเห็น และประสบการณ์กับเพื่อนครู ครูมีการพัฒนาความรู้ ความสามารถและศักยภาพของตนเองอยู่เสมอ ครูมีทักษะในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ เพื่อแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ ในการพัฒนางานและพัฒนาตนเอง ครูมีการยอมรับทัศนะที่หลากหลายของผู้อื่น ครูมีส่วนร่วมในการพัฒนาองค์กรให้ไปสู่ความสำเร็จ ครูมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างครู ผู้ปกครอง นักเรียน ชุมชน และองค์กรอื่น ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ครูกระตุ้น จูงใจเพื่อนครูให้มีการเรียนรู้ และให้ความร่วมมือในการพัฒนานักเรียน และโรงเรียนและครูมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนความคิดและการกระทำของผู้อื่น ให้มีความผูกพันและมุ่งมั่นต่อเป้าหมายในการทำงาน

สรุป

ภาวะผู้นำการจัดการเรียนรู้ของครู แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมเด่นชัดของครูในการเป็นผู้นำเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้ มีความรู้ความสามารถในการใช้สื่อและแหล่งการเรียนรู้อย่างหลากหลายรวมทั้งการจัดการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่หลากหลาย เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ มีการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมในรายวิชาการที่สอนอยู่เสมอ มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักสูตร สามารถวิเคราะห์หลักสูตรและประเมินผลหลักสูตร รวมทั้งการนำหลักสูตรไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนให้ประสบความสำเร็จ ตามเป้าหมายของหลักสูตร มีความรู้ความสามารถในการวัดและประเมินผล สามารถออกแบบการวัดและประเมินผล ครอบคลุมผลการเรียนรู้ทุกด้าน สร้างและวิเคราะห์เครื่องมือที่ใช้วัดผลด้วยวิธีการที่ถูกต้อง จัดการวัดและประเมินผล ตามสภาพจริง มีรูปแบบวิธีการที่ชัดเจน และนำผลการวัดและประเมินผลมาใช้เพื่อหาแนวทางปรับปรุง แก้ไขและพัฒนาต่อไป มีการพัฒนาตนเองและเพื่อนครู ตระหนักและเข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเอง มีความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเอง ทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นผู้นำในการพัฒนาวิชาชีพครูและเพื่อนร่วมอาชีพ มีความสนใจในสถานการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้ต่าง ๆ สามารถปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลงตนเอง เพื่อให้ทันกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นบุคคล แห่งการเรียนรู้ และมีส่วนร่วมในการพัฒนาโรงเรียนไปสู่ความสำเร็จ

เอกสารอ้างอิง

- เกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา. (2550). เอกสารประกอบการบรรยายพิเศษ พิธีเปิดการประชุมสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผู้ได้รับรางวัล “ครูดีในดวงใจ”. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- จารุภัทร บุญส่ง.(2556). การพัฒนาตัวบ่งชี้ภาวะผู้นำทางการสอนของหัวหน้ากลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทยในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ดุษฎีนิพนธ์ ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาวะผู้นำทางการบริหารการศึกษา. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- เฉลิมลาภ ทองอาจ. (2555). การสอนอย่างเป็นกระบวนการ. วารสารวิชาการ, 15, 3-5.
- ชาญชัย อาจิณมาจาร. (2550). ภาวะผู้นำในองค์กร. กรุงเทพฯ: ปัญญาชน.
- จิตติมา ไชยมหา. (2556). รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำครูด้านการจัดการเรียนรู้ โรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาวะผู้นำทางการบริหารการศึกษา. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

- นิตยา พรหมพินิจ. (2558). *การพัฒนาตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิตครูสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสกลนคร เขต 2*. ดุษฎีนิพนธ์ คุรุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาวะผู้นำทางการบริหารการศึกษา. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- ไพฑูรย์ สีนลารัตน์. (2549). *การศึกษาไทยในยุคปัจจุบัน รายงานการสัมมนาการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยนต์ ชุ่มจิต. (2553). *ความเป็นครู* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นต์ติ้งเฮ้าส์.
- รังสรรค์ สุหารมย์. (2556). *การพัฒนาโปรแกรมเสริมสร้างภาวะผู้นำครูด้านการบริหารจัดการเรียนรู้โรงเรียน ประถมศึกษา ในเขตตรวจราชการที่ 11 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน*. ดุษฎีนิพนธ์ คุรุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาวะผู้นำทางการบริหารการศึกษา. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- รัชฎาพร พิมพ์พิชัย. (2556). *รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำครูด้านการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็ก สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน*. ดุษฎีนิพนธ์ คุรุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาวะผู้นำทางการบริหารการศึกษา. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2550). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550*. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 124 ตอนที่ 47 ก วันที่ 24 สิงหาคม 2550.
- _____. (2542). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542*. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 116 ตอนที่ 74 ก วันที่ 19 สิงหาคม 2542.
- ศิริพร กุลสานต์. (2557). *รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำครูในการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. ดุษฎีนิพนธ์ คุรุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาวะผู้นำทางการบริหารการศึกษา. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2553). *แนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2553). *เรียนรู้...บูรณาการ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- อนันตา ขาวนา. (2556). *รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำครูด้านการจัดการเรียนรู้ในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษาประถมศึกษาเขตตรวจราชการที่ 11*. ดุษฎีนิพนธ์ คุรุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาวะผู้นำทางการบริหารการศึกษา. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- อาภรณ์ ใจเที่ยง. (2550). *หลักการสอน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- อาภารัตน์ ราชพัฒน์. (2554). *การพัฒนาตัวบ่งชี้ภาวะผู้นำของครูในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน*. ดุษฎีนิพนธ์ ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.